

VAHİY OLARAK KUR'ÂN-I KERİM

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ *

GİRİŞ: "KUR'ÂN" KELİMESİNİN LUĞAT VE İSTILAH MANALARI

a- Luğat Manası:

"Kur'ân" lafzının kökü ve luğat manasıyla olarak değişik görüşler ileri sürülmüştür. Evvela kelimenin hemzeli veya hemzesiz oluşu tartışılmış ve bu hususta iki tez ortaya atılmıştır. "Kur'ân" lafzının hemzesiz bir kökten geldiğini iddia edenlerden el-Ferra'ya göre Kur'ân (القُرْآن) "el-karain" kelimesinden türemiştir. Çünkü Kur'ân'ın âyetleri birbirine benzemektedir.

İmâm Şâfiî'ye göre "Kur'ân" lafzı müştak değildir. Kur'ân sadece Rasûlullah'a nazil olan ilahi kelam için bir alem olmuştur. İmâm'ın bu husustaki delili şudur: "Şayet kur'ân (قرأ) "kara'a" lafzından türemiş olsaydı okunan herşeyin kur'ân olması icabederdi." Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre Kur'ân lafzı, luğatta bir şeyi diğer bir şeye yaklaştırma manasına gelen (قرن) "karana" kökünden türemiştir. Zirâ sûre ve âyetlerin bazısı bazısına zamm (ilave) edilmiştir². Suyûtî İmâm Şâfiî'nin görüşünü benimsemekle birlikte tercihini şöyle yapar: "Esağ olan şu ki, kur'ân'ın hemzesiz okunuşu tahfif içindir."³

"Kur'ân" kelimesinin (القرآن) "el-kur'ân" şeklinde hemzeli olduğunu iddia edenlerden ez-Zeccac'a göre Kur'ân (فعلان) "fu'lan" vezninde olup toplama manasına gelen (القرن) "el-karn" kökünden gelmektedir⁴.

Rağib el-İsfahânî'ye göre, Kur'ân'a "Kur'ân" denilmesinin sebebi, daha evvel geçmiş peygâmlere nazil olan semavî kitabların meyvalarını içine alan bir kitab olmasıdır⁵.

İbnu Hazm el-Lihyânî'ye göre "Kur'ân" lafzı (قرأ) "kara'a" mazisinden

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilimdalı Başkanı

1 Suyûtî, el-İtkân, I, 67, 68; Prof. Dr. İ. Cerrahoğlu, Tefsir Üsülü, s. 31

2 Suyûtî, el-İtkân, a. y.

3 A. g. e., a. y.

4 A. g. e., a. y.; Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân, I, 7.

5 Rağib el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 607.

gelme bir masdar olup (المقروء) "el-makru" manasındadır. Bu görüşe göre Kur'ân, "okumak" manasındaki (القراءة) "el-kirâ'et" masdarının müradifidir "O'nun toplanması ve onu okumak bize aittir. Sana vahy ile kıraat eylediğimizde sen de oku."6 âyet-i kerîmesi bu manaya delildir7.

Yukarıdaki âyette yer alan "okumak" lafzı daha çok ezbere okumak manasındadır. Şu halde Kur'ân kelimesi (قرأ) "kara'a" kökünden gelen ve ism-i meful manasında olan bir (hemzeli) masdardır ki, Rasûlullah'a indirilen muciz kelama isim olmuştur. İslâm âlimleri arasında tercihe şayan görüş de budur8.

b- İstılah Manası ve Tarifleri:

Kur'ân-i Kerîm Allah'ın ezeli kelimidir. Kur'ân'ın tarifi yapılırken genellikle "Allah'ın mahluk olmayan kelimidir." şeklinde ilaveler yapılmaktadır. Muhterem Hocam Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun da belirttiği gibi, bizzat Kur'ân-i Kerîm'de, Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğunu gösteren sarîh âyetler varken onun mahluk veya gayr-i mahluk olduğunu tartışmak yersizdir. Yazılı veya okunan cevher itibariyle Kur'ân'ın gayr-i mahluk olduğu Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından isbat edilmiştir. Ancak burası o uzun tartışmaların yeri değildir.

Kur'ân'ın mahluk olduğunu iddia edenler dahil bütün müslümanlarca kabul edilen husus. Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğudur. İnsanlara bir mesaj olarak Cebrâîl vasıtasıyla (vahy yoluyla) Rasûlullah'a indirilen bu ilahi kelamın birkaç tane tarifi vardır. Bunları uzun, orta ve kısa olmak üç kısımda toplamak mümkündür.

Bu tariflerden uzun olanın göre Kur'ân, Hz. Peygamber'e vahy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilavetiyle taabbüd olunan muciz kelimdir9.

Görüldüğü gibi tarifte Kur'ân'ın mümeyyiz vasıfları bir araya getirilmiştir.

Kur'ân'a orta yolu bir tarif yapanlar birkaç gruptur. Bazıları tarifte, Kur'ân'ın sadece muciz olduğunu belirtmekle iktifa etmişlerdir. Çünkü bunlara göre Kur'ân'ın asıl önemli özelliği onun icazıdır. Zirâ Kur'ân'ın kelimullah olduğunu gösteren en büyük delil, onun muciz olmasıdır.

Orta yollu tarif yapanlardan bazıları ise Kur'ân'a yaptıkları tarifte "İnzalve 'İcaz" gibi Kur'ân'ın iki mühim vasfını zikretmekle iktifa etmişlerdir. Bunlara göre bu iki vasıf dışındaki vasıflar, Kur'ân'ın lazım olan vasıfları değildir. Bazıları ise, tarifte Kur'ân'ın mushaflarda yazılışı ve tevatürle nakline iktifa etmişlerdir. Onlara göre Kur'ân'i diğer yazılı eserlerden ayıran

6 Kiyâme, 17-18.

7 el-İtkân, I, 68; Menâhilü'l-İrfân, I, 7; Tefsir Üsulü, s. 32.

8 Tefsir Üsulü, s. 32.

9 Menâhilü'l-İrfân, I, 12; Tefsir Üsulü, s. 34.

asıl özellik bu iki vasıftır.

Kur'an'a orta yollu bir tarif yapan bir diğer gruba göre mushaflarda yazılış ve tevatürün yanında lafızlarının münzel oluşu da Kur'an'ın önemli vasıflarındandır. Bunlara göre Kur'an'ın tarifinden maksat, onu, nübüvvet zamanlarını idrak etmiyenlere tanıtmaktır¹⁰.

Görüldüğü gibi herbir tarif Kur'an'ın farklı mümeyyiz vasıflarını ihtiva etmektedir. En şümülü ve Kur'an'ı en iyi anlatan birinci tarif olmakla birlikte, İslâm âlimleri arasında makbul şayan olması bakımından Kur'an için şöyle bir tarif yapmak da mümkündür: "Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla Hatemü'l-Enbiyâ'ya nazil olan, mushaflarda yazılan, bize tevatürle nakledilen, tilavetiyle taabbüd olunan, Fâtiha ile başlayıp Nâs sûresiyle son bulan Allah'ın mu'ciz kelimidir."¹¹

Bu tarif, Kur'an'ın bütün özelliklerin içine alması bakımından önemlidir.

c- Kur'an'ın İsimleri:

Bilindiği gibi bu ilâhî kelimeler "Kur'an"dan başka isimler de verilmiştir. Bu isimleri bizzak Kur'an zikretmektedir.

"Kur'an"dan sonra istimalda ikinci sırayı alan isim, (الفرقان) "el-Furkân"dır. Kur'an, hak ile batılın arasını ayırdığı için bu ismi almıştır¹². Bazı müfessirlere göre Allah'ın sıfatları celâl ve cemâl manalarına irca edildiği gibi Kur'an'ın bütün isimlerinin irca edildiği (merci) isimlerde Kur'an ve Furkân isimleridir¹³.

Şöhrette bu iki ismi takib eden Kur'an'ın diğer isimleri ise şunlardır:

el-Kitâb¹⁴, ez-Zikr¹⁵, et-Tenzîl¹⁶, Ümmü'l-Kitâb¹⁷, el-Hakem¹⁸, el-Hüdâ¹⁹, el-Beyân²⁰, el-Burhân²¹, en-Nûr²², el-Hak²³, ve el-Mesâni²⁴.

Menâhilü'l-İrfân'ın sahibi Muhammed Abdul'azîm ez-Zerkânî'ye göre Allah kelâmının isimleri, Kur'an, Furkân, Kitâb, Tenzîl ve ez-Zikr'den öteye geçmez. O'na göre bedreddin ez-Zerkeşî ve benzeri gibilerin Kur'an'ın

10 Menâhilü'l-İrfân, I, 12-13.

11 Muhammed Ali Sâbûnî, et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'an, s. 6.

12 el-Furkân, 1.

13 Menâhil, I, 8.

14 el-Bakara, 2.

15 el-Hicr, 9.

16 eş-Şu'arâ, 192.

17 ez-Zuhuf, 1-4; Âl-i İmrân, 7.

18 er-Ra'd, 37.

19 ec-Cin, 13.

20 Âl-i İmrân, 138.

21 en-Nisâ', 174.

22 el-'Arâf, 157.

23 el-İsrâ', 81.

24 ez-Zümer, 23; el-Hicr, 87.

isimlerini çoğaltmaları, isim ve sıfatları birbirine karıştırmaktan ileri geliyor. Şöyleki: "Kur'ân ile "Kerîm" Zikir ile "Mbârek" kelimelerinin geçtikleri âyetlere²⁵ dikkatle bakıldığı zaman "Kur'ân" ve "Zikir" lafızlarının isim, "Kerîm" ile "Mübârek" lafızlarının sıfat olduğu açıkça anlaşılacaktır²⁶.

Zerkânî'nin bu görüşü, Kur'ân'ın isimlerini vasıflarından ayırması bakımından yerinde bir tesbittir. Gerçekten Kur'ân'ın isimleri arasında sayılan (Hüda, Şifa, Rahmet, mev'iza, ve Burhân gibi) birçok kelimeler hakikatte isim değil sıfattır.

Suyûtî'nin beyanına göre Kur'ân Hz. Ebû Bekir zamanında cem'edilince "Buna bir isim veriniz." denildi. Ba zıları "Buna İncîl veya Tevrât diyelim." demişlerse de görüş reddedilmiştir. Nihayet İbni Mesûd: "Habeşistan'da "Mushaf" dedikleri bir kitab gördüm, siz de Allah'ın kitabına mushaf diyebilirsiniz." diyerek bir teklif ortaya atmıştır. İbni Mesûd'un teklifi kabul edilmiş ve Hz. Ebû Bekir'in emriyle Kur'ân için "Mushaf" tabirinin itlakı uygun görülmüştür²⁷.

1- "VAHIY" KELİMESİNİN MANASI

Kur'ân'ın tarifinde de görüldüğü gibi bu ilâhi kelimeler vahiyy yoluyla nâzil olmuştur. (و ح ي) "vav, ha, ya" harflerinden oluşan (الوحي) "el-Vahy" lafzı, luğatte fısıldamak, emretmek, ima veya işaret etmek, acele etmek, seslenmek ve mektub yazmak gibi manalara gelmektedir²⁸.

İstilahta veya Şer'î at lisanında vahiy, Allahu Ta'âlâ'nın, peygamber olarak seçtiği kullarına bildirmek istediği emirlerini gizli bir yolla, yani beşerin alışık olmadığı bir tarzda göndermesidir²⁹.

Kur'ân'da vahiy lafzı luğat manasında kullandığı gibi istilahî (şer'î) manada da kullanılmıştır. Ancak luğat manasında kullanılan vahiy kelimeleri bazı yerlerde Allah'a isnad edildiği halde bazı yerlerde de mahlukata isnad edilmiştir³⁰. Biz önce luğat manasında kullanıldığı halde mahlukata isnad edilen kısma misaller zikredelim:

1- خَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْحَرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً

25 el-Enbiya', 50 ve el-Vâkıa', 77.

26 Menâhil, I, 8.

27 el-İtkân, I, 69.

28 Menâhil, I, 12-13.

29 İbni Manzûr, Lisânu'l-Arab, XV, 379 vd; Tefsir Usulü, s. 37.

30 Prof. Dr. İ. Cerrahoğlu, isnad edildiği merci itibarıyla vahiy, "İlâhi ve ğayr-i İlâhî" diye ikiye ayırdıktan sonra, taalluk ettiği şeyler itibarıyla de ilâhî vahiy beş kısma ayırmaktadır. Cansız arza, semaya, bal arısına, melek ve havariilere hitaben vaki olan vahiylerle örnekler getiriyor; arkasından beşinci kısım olarak peygamberlere bilhassa Hz. Muhammed'e ulaştırılan vahyin hakiki vahiy olduğuna dikkat çekiyor. (Fazla bilgi için bkz. Tefsir Usulü, s. 37 vd).

"Zekeriyya mihrabtan kavminin huzuruna çıktı ve onlara sabah akşam Allah'ı tesbit etmeyi vahyetti"³¹.

2- .. شياطين الإنس والجن يوحى بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورا "Cinnî ve insî şeytanlar, birbirilerini aldatmak maksadiyle süslü ve yalan sözleri vahyederler"³².

3- ... "Şübhesiz Şeytanlar, doslarına sizinle mücadele etmelerini vahyederler"³³.

Görüldüğü gibi "vahiy" lafzı birinci âyette "ima ve işaret" manasında kullanılırken³⁴. İkinci âyette fısıldamak ve gizlice söylemek manasında³⁵, üçüncü âyette ise "telkin etmek, söylemek" manasında kullanılmıştır³⁶. Bunlar da "vahiy" kelimesinin luğat manalarından. Vahiy birinci âyette Hz. Zekeriyya'ya, ikinci ve üçüncü âyette ise Şeytan'a isnad edilmiştir.

Şimdi de luğavî manada olup Allah'a isnad edilen fakat mahlukata taallük eden vahiy ile ilgili âyetlerden birkaç tanesini görelim:

1- بان ربك أوحى لها ... "Çünkü Rabbin kendisine vahyetmiştir"³⁷.

2- وأوحى ربك إلى النحل ... "Rabbin bal arısına vahyetti"³⁸.

3- إذ يوحى ربك إلى الملائكة ... "Hani Rabbin melelere vahyediyordu"³⁹.

4- وإذ أوحيت إلى الحواريين ... "Hani Havarilere vahyetmiştir"⁴⁰.

5- وأوحينا إلى أم موسى "Mûsâ'nın anasına vahyettik"⁴¹.

Dikkat edilirse bu beş âyette geçen "vahiy" lafızları da luğavî manada mullanılmıştır. Birinci âyette "emir" manasında kullanılmıştır⁴². İkinci⁴³ ve beşinci⁴⁴ âyetlerdeki "vahiy" ilham manasındadır. Üçüncü âyetteki vahiy

31 Meryem, 10.

32 el-En'âm, 112.

33 el-En'âm, 121.

34 el-Keşşâf, III, 7.

35 A. g. e., II, 59.

36 A. g. e., II, 62.

37 ez-Zilzâl, 5.

38 en-Nahl, 68.

39 el-Enfâl, 12.

40 el-Mâide, 11.

41 e-Kasâs, 7.

42 el-Keşşâf, IV, 785.

43 A. g. e., II- 618.

44 A. g. e., III, 393.

"seslemek" manasında⁴⁵, dördüncü âyette de yine "emir" manasındadır⁴⁶.

"Vahiy" lafzının şer'î manada kullanıldığı birçok âyet vardır. Bunlardan bazıları Peyğamberimize vahiy gönderildiğine ve O'nun bir peğamber olarak vahye tabi olduğunu beyan ederken, bir kısmı da Hz. Peyğamber gibi O'ndan önce gönderilen peğamlere de vahyin gönderildiğini ifade etmektedir. Birinci gruba girenâyetlerden birkaçı şunlardır:

1- ... **إِن أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ** "Ben ancak bana vayholunana tabi olurum"⁴⁷.

2- ... **فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحَىٰ إِلَيْكَ** "Sana vahyolunana sım sıkı sarıl"⁴⁸.

3- ... **وَآتِلْ مَا يُوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ** "Allah'ın kitabından sana vahyolunana oku"⁴⁹.

İkinci gruba giren bazı âyetler de şöyle:

1- **إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ** "Nuh'a ve O'ndan sonraki peğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik"⁵⁰.

2- **وَلَقَدْ أُوحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ** "Sana ve senden evvelkilere vahyolundu ki, ..."⁵¹.

3- **وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ** "Biz de Mûsâ'ya "asanı at" diye vahyettik"⁵².

İki grubu halinde sıraladığımız bu âyet-i Kerîmelerdeki "Vahy" lafzı şer'î (istilahî) manasında kullanılmıştır. Bundan sonra kullanacağımız "vahiy" lafzından maksadımız genellikle "Kur'ân" olacaktır.

2- VAHYİN BAŞLANGICI VEYA KUR'ÂN'IN İLK NUZULÜ

Bütün tarihçi ve muhaddislerin ittifakiyle Rasûlüllah kırk yaşlarında iken kendisine vahiy gelmiştir. Vahyin Ramazan ayında veya kadir gecesinde nazil olduğu hususu Kur'ân'la sabittir⁵³. Bununla beraber "nuzul" veya "inzal" lafızlarının ifade ettikleri mana üzerinde biraz durmak gerektir.

Bu tabir (Kur'ân'ın nuzulü veya inzali), bizzat Kur'ân ve Sünnet yeralmaktadır. Her iki lafız da İsrâ' sûresinin 105. âyet-i celilesinde ifadesini

45 A. g. e., II, 204.

46 A. g. e., I, 692.

47 Yûnu, 15; el-Ahkâf, 9.

48 ez-Zuhruf, 43.

49 el-Kehf, 27.

50 en-Nisâ', 162.

51 ez-Zümer, 65.

52 el-'Arâf, 117.

53 el-Bakara, 185 ve Kadir sûresinin tümü.

bulmuştur. (وبالحق أنزلناه وبالحق نزل ...) "Biz Kur'ân'ı Hak olarak indirdik ve O da Hak ile indi".

Keza, (أنزل القرآن على سبعة أحرف)⁵⁴ "Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur" hadisi şerîfindeki "İnzal" aynı manayı ifade eder. "Nuzul" luğatte bir yere inme manasındadır. (ربي أنزلني منزلاً مباركاً وأنت خير المنزلين ...) "Rabbim, beni bereketli bir yere kondur. Sen indirenlerin en hayırlısısın."⁵⁵ âyet-i Kerîm'si bu manaya delalet eder. "Nuzul" kelimesinin müteaddisi olan "İnzal" ise bir şeyi yukardan aşağıya tahrik etmek manasında kullanılmaktadır. (... أنزل من السماء ...) "ve gökten su indirip onunlu size rızık olarak meyvalar çıkaran O'dur."⁵⁶ âyeti bu manaya delalet eder.

Şübhesiz "Nuzul" veya "İszal" kelimelerinin yukarda zikri geçen luğavî manalarda istimali ve Kur'ân'ın nuzulü hakkında bu mananın kabul edilmesi, Kur'ân'ın Allah katından Rasûlullah'ın kalbine nuzulü keyfiyetine uygun düşmez. Şu halde Kur'ân'ın nuzulü veya inzali mecazî birer ifadedir. Bunlardan maksad 'ilam, yani bildirmektir. Zirâ Allahu Ta'âlâ Kur'ân'ı Rasûlullah'a bildiriyor⁵⁷.

Kur'ân'ın Ramazan'da nazil olduğu hususunun Kur'ân'la şabit olduğunu⁵⁸ daha evvel belirtmiştik. Bundan başka, Kur'ân'ın kadir gecesinde nazil olduğu hususu da yine Kur'ân'la sabittir (إنا أنزلناه في ليلة القدر) "Şübhesiz biz O'nu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik."⁵⁹ âyeti bunu açıkça göstermektedir. Ancak bir başka âyette (... أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا ...) "Biz Onu mübarek bir gecede indirdik. Onunla inzar edicileriz."⁶⁰ buyularak Kur'ân'ın mübarek bir gecede indirildiği ifade edilmektedir. Bu âyette geçen (ليلة) "Leyletün mübâreketün" ifadesinden maksad nedir? Kur'ân'ın nuzulü kaç defa vaki olmuştur? Burada bu sorulara cevap aramaya çalışalım.

a- Nuzul Sayısı:

Kur'ân-i Kerîm ilk defa Levh-i Mahfuza nazil olmuştur. بل هو قرآن مجيد في لوح محفوظ (... "Şübhesiz O çok şerefli Kur'ân'dır. Levh-i Mahfûzda yazılıdır."⁶¹ âyeti buna delildir. Bu âyetten de anlaşılacağı gibi

54 Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 332.

55 el-Mu'minûn, 29.

56 el-Bakara, 22.

57 Menâhil, I, 34 vd.

58 el-Bakara, 135.

59 el-Kadir, 1.

60 ed-Duhân, 3.

61 el-Burûc, 22.

Kur'ân Allah'ın nihayetsiz ilminden Levh-i Mahfûza indirilmiştir. Ancak nuzul keyfiyeti, zamanı ve ne şekilde nazil olduğu hususu sadece Allah'a ma'lumdur. Şu var ki, âyetin zabirinden anlaşılan, Kur'ân'ın toptan Levh-i Mahfûza nazil olduğudur. Zirâ Kur'ân'ın oraya parça parça nuzulünde herhangi bir favda mülhaza edilmiyor⁶².

Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan nuzulü hakkında ise üç görüş ileri sürülmüştür:

1- Kur'ân, Leyletü'l-Kadir'de bir defada olmak üzere dünya semasına nazil olmuştur. Bundan sonra da 20, 23 veya 25 sene zarfında nazil olmuştur. Parça parça nuzulünün yıl sayısındaki ihtilaf, Rasûlüllah'ın Mekke ve Medîne'deki ikamet müddetinde yapılan ihtilafın kaynaklanmaktadır⁶³.

Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına bir defada nazil oluşu, Allah ve Rasûlü'nün azametinde delildir. Allahu Te'âlâ en son ve en mükemmel Kitabını en son ve en eşref bir peğambere göndereceğini semavat sekenelerine böylece bildirmiştir⁶⁴. Ancak Kur'ân'ın def'aten dünya semasına nazil oluşu, biset-i nebevîden önce mi, sonra mı olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Fakat galib rivâyetler, dünya semasına nuzulün bisetten sonra meydana geldiğine delalet etmektedir⁶⁵.

İmâm Suyûtî konuyla ilgili olarak, sihhatine dikkat çektiği şu haberi nakleder: "Sa'id b. Cübeyr'in rivâyetine göre İbni Abbâs şöyle dedi: 'Kur'ân Kadir gecesinde ve bir defada dünya semasına nazil olmuştur. Cebrâîl de yirmi kûsûr sene zarfında parça parça Rsûlüllah'a indirmiştir' "⁶⁶.

İmâm Suyûtî tesbitinde son derece haklıdır. Çünkü rivâyetin delillerini araştırdığımız zaman, Kur'ân'ın Kadir gecesinde nazil olduğunu Kadir Sûre-i Cellesinden anlamaktayız. Bilahere Cebrâîl vasıtasıyla nazil olduğu hususunu da (... نزل به الروح الأمين على قلبك لتكون) "O'nu Ruhü'l-Emîn indirdi. Halkı azabtan korkutanlardan olası diye Onu senin kalbine indirdi."⁶⁷ âyetinden anlıyoruz.

2- Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan nuzulüyle alakalı olarak ileri sürülen ikinci görüş de şudur: "Kur'ân, 20, 23 veya 25 sene zarfında Kadir gecesinde dünya semasına nazil olmuştur. Bir sene zarfında, Rasûlüllah'a parça parça nuzulü takdir edilen bölümün bütünü bir Kadir gecesinde nazil oluyordu"⁶⁸.

3- Üçüncü görüşe göre Kur'ân'ın inzaline Kadir gecesinde başlanmış

62 Menâhil, I, 36.

63 el-İtkân, I, 53.

64 el-İtkân, I- 54.

65 A. g. e., I, 55.

66 A. g. e., I, 53.

67 eş-Şu'arâ, 193-194.

68 el-İtkân, I, 53.

arkasından muhtelif vakitlerde parça parça nazil olmuştur⁶⁹.

Şu halde Kur'ân önce Levh-i Mahfûz'a nazil olmuştur⁷⁰. İkinci dafa da Beytü'l-İzze'ye nazil olmuştur. (... شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن ...) "İnna Enzelnâhu fi leyletin mübârekatin" (... إنا أنزلناه في ليلة مباركة ...) ve "İnne Enzenlâhu fi leyeti'l-kadri" gibi âyetlerde tavsif edilen gece, bu ikinci nuzulün (Beytü'l-İzze'ye) vaki olduğu gecedir. Bu âyetlerden ikisi, Kur'ân'ın bir gecede nazil olduğu hakkında sarahat ifade eder. Bu gecenin Leyletü'l-Kadr adında bir gece olduğu (el-Kadir, 1), mübarek sayıldığı (ed-Duhân, 3) ayrıca Ramazan ayının gecelerinden biri olduğu (el-Bakara, 185) üç âyetten anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Kur'ân Rasûlüllah'a defâten değil parçça parça nazil olmuştur. Bu nuzul ancak yaklaşık 23 sene zarfında tamamlanabilmiştir. Anlaşıyor ki, yukarda zikredilen üç âyetin ifade ettiği nuzul bir başka nuzuldür. Bir başka deyişle, nuzul mahallinin 'İzze olduğu anlaşılmaktadır. Konuyadelalet eden sahih rivâyetler de mevcuttur⁷¹.

b- İlk Nazil Olan Vahiy:

Vahyin ilk nuzulü peyğamberleğin başlanğıcı sayıldığı için mühim bir hadisedir. Hadise, Rasûlüllah'ın hayatında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Çünkü bu hadiseyle "d'avet" başlamış, Rasûlüllah risâlet gibi gayet bir sorumluluğun altına girmiştir.

İlk vahiy Mekke'de Hira mağarasında gelmiştir. Risâletin başlanğıcı olan bu ilk âyetler ('Alak Sûresinin ilk âyetleri), Rasûlüllah'ı derin bir etki altında bırakmıştır. Zirâ vahy-i ilâhiyi alabilme kabiliyeti beşer gücünün tahammül edebileceği kolay işlerden değildir. İşin ağırlığını ilk nazil olan surelerde de ifade edilmiştir. (... إنا سنلقي عليك قولاً ثقیلاً ...) "Biz sana ağır bir söz vahy ediyoruz."⁷² ^yeti vahyi almanın ne kadar ağır bir iş olduğunu açıkça göstermektedir.

Buhârî'de Rasûlü'ne ilk gelen vahiy sadık rüya şeklinde uykuda olmuştur. O'nun her gördüğü rüya sabah aydınlığı gibi aynen ortaya çıkardı. Daha sonraları kendisine yalnızlık sevdirdi. Artık Hira mağarasında ibadet ediyor, azığını almak için eve geliyor ve tekrar aynı mağaraya dönüyordu. Nihayet Allah'ın Rasûlü Hira'da bulunduğu bir sırada vahiy geldi: O'na melek gelerek "Oku" dedi. "Ben okumak bilmem." cevabını verdi. Hz. Peyğamber buyurdu ki, "ozaman melek beni alıp takatım kesilinceye kadar sıktı, sonra bıraktı ve "Oku" dedi. Ben de "okumak bilmem." dedim. Melek beni, yine takatım kesilinceye kadar sıktı ve "Oku" dedi. Yine "Ben okumak

69 A. g. e., I, 54.

70 el-Burûc, 22.

71 Menâhil, I, 37. Rivâyetler için bkz. el-İtkân, I, 23 vd.

72 el-Müzzemmil, 5.

bilemem."dedim. Beni tekrar alıp üç dafa sıkı ve beni bıraktıktan sonra **إقرأ** "Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir"⁷³.

Bu âyetleri alan Allah Rasûlü yüreği titreyerek zevcesi Hatice'nin yanına geldi. "Beni örtünüz." buyurdu. Onu örttüler. Korkusu gidince başından geçen olayı zevcesine anlattı. Sonra "Kendimden korkuyorum." dedi. Bunun üzerine zevcesi, "Allah'a yemin ederim ki, Rabbin seni hiçbir zaman utandırmaz. Çünkü sen akrabaları gözetir, âciz olanların ağırlığını yüklenir, fakire verir, misafiri ağırır ve Hak yolunda yardım edersin." diyerek O'nu teselli etti.

Bundan sonra Hatice Hz. Peyğamber'i alıp amcazadesi Varaka b. Nevfel'e götürdü. Bu zat cahiliye devrinde hristyan olmuş, ibrance öğrenmiş ve İncil'den birşeyler yazabiliyordu. O günlerde ama olmuştu. Hz. Hatice Varaka'ya: "Amca Oğlu! dinle bak, kardeşinin oğlu sana ne söylüyor?" dedi. Varaka: "Kardeşimin oğlu! Ne var?" deyince Rasûlüllah başından geçenleri anlatmaya başladı. Bunun üzerine Varaka: "Bu senin gördüğün, Allah'ın Mûsâ'ya gönderdiği Namus-u Ekber'dir. Keşke senin d'âvet günlerinde genç olsaydım da kavminin seni çıkaracakları zamanı görseydim." dedi. Rasûlüllah, "Onlar beni çıkaracaklar mı?" diye sordu. Varaka, "EVet, senin gibi şeylerle gelen hiçbir kimse yoktur ki, düşmanlığa uğramasın. Şayet senin d'âvet günlerini idrak etseydim sana yardım ederdim." dedi. Çok geçmeden Varaka vefat etti. Yine o sıralara vahiy kesilmişti"⁷⁴.

İşte Rasûlüllah'ın Allah'tan vahiy alması (Kur'an'ın ifadesiyle, telâkki etmesi) bu şekildedir. Buradan şu hususu anlamak icabedir: Rasûlüllah vahyin emini Cebrâîl vasıtasıyla vahiy alıyor. Allah'ın kelâmını tebliğ etmekten başka Cebrâîl'in herhangi bir fonksiyonu yoktur. Çünkü Kur'an Cebrâîl'i "vahiy emini" olarak tavsif etmektedir⁷⁵. Şu halde ifadeler de Cebrâîl'in değildir. O sadece Allah'tan işittiğini tebliğ ediyor. Hakiki indirici ve söz sahibi Allah olduğu gibi, kelâm da O'nun kelâmıdır. **وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ** (Ey Muhammed! Sana bu Kur'an, hikmet sahibi ve bilen Allah katından verilmektedir.⁷⁶ âyeti bu manaları açıkça göstermektedir.

3-VAHYİN KEYFİYETLERİ

a- Cebrâîl'in Vahiy Getirmesi ve Rasûlüllah'ın Alışı:

Bildiği gibi Cebrâîl'in Rasûlüllah'a getirdiği şey Fâtiha'dan başlayıp Nâs Sûresiyle son bulan muciz kelâmdır. İki kapak arasında toplanan bu elfaz-i Celâliye sadece Allah'a mahsustur. Biraz evvel de ifade edildiği gibi, Cebrâîl

73 el-'Alak, 1-5.

74 el-Buhârî, **Sahih**, I, 3-4.

75 el-Tekvîr, 19-21; eş-Şu'arâ, 193-194.

76 en-Neml, 6.

veya Rasûlüllah'ın bunun meydana getirilmesinde katkıları yoktur.

Kur'ân'ı ilk tertib eden Allah'tır. Ancak ezeli tertipten sonra Cebrâîl ve Rasûlüllah tarafından okumuştur. Rasûlüllah bu muciz kelimeleri Allah'tan (Cebrâîl vasıtasıyla) aldıkça mü'minlere yazdırıyordu ve böylece mü'minler de O'nu okumaya başlıyorlardı. Bu okuyuş, nuzul vaktinden başlayarak kıyamete kadar devam edecektir.

Anlaşıyor ki, Kur'ân 'ın indirilmesinde duyurmak, hikaye etmek ve vahyetmekten başka Cebrâîl'in bir müdahalesi yoktur. **قل إنما أتبع ما يوحى** (... إلى من ربي "De ki, Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum."⁷⁷ âyeti ile **قل ما يكون لي أن أبدله من تلقاء نفسي إن أتبع إلا ما يوحى إلي** "De ki, O'nu kendi tarafımdan değiştirmek, benim için imkansızdır. Ben sadece bana vahyolunan uyarım."⁷⁸ âyeti gösteriyor ki, Kur'ân'ın nuzulünde Allah'tan başka hiçkimsenin bir katkısı yoktur⁷⁹.

İmâm Suyûtî'nin el-Cuveynî'den naklen beyan ettiğine göre Allah'ın münzel olan kelamı iki kısımdır. Birincisi Allah Cebrâîl'e şöyle diyor: "Ey Cebrâîl! Gönderildiğin peygamber git söyle ve de ki: "Allah söyle söyle yapmanı istiyor." Cebrâîl de bunu Rabbinden alır ve verilen emri bildirir. Ancak Cebrâîl ifadeyi değiştirebiliyordu.

İkinci kısım münzel kelimada, Allah Cebâîl'e "Şu kitabı oku." diyor. Cebrâîl de emri harfiyyen yerire getirerek kitabı değiştirmeden Rasûl'e getiriyor. Sünnet birinci kısım kelamın örneklerindedir. İkinci kısım kelam ise Kur'ân-ı Kerîm'dir⁸⁰.

İbn Ebî Hâtim'in tahrucine göre ez-Zührî'ye "vahiy nedir?" diye sorulmuş. ez-Zührî şu cevabı vermiştir: "Vahiy Allah'ın peygambere bildirdiği şeydir. Allah vahyi o peygamberin Kalbinde sabit kılar. Peygamber onu söyler ve yazdırır. Bu Allah'ın kelamıdır. Bir de var ki, peygamber onu yazdırmak ve söylemekle mükellef değildir. Ancak insanlarla bir söhbet esnasında onu konuşur ve onu bildirmekle me'mur olduğunu beyan eder⁸¹.

el-Cuveynî ve ez-Zührî sözlerinden anlaşıldığı gibi Cebrâîl iki tür vahiy getiriyor. Birincisi lafzıyla getiriyor ki, bunu değiştirerek söyleme yetkisine sahip değildir. Zirâ bu kelamın inzalından maksad taabbüd ve 'icâzdir. Hiçbir mahluk, onun yerine kaîm olacak bir lafzı söyleme kudretine sahip değildir. Kaldi ki, İlâhî kelamın her bir lafzının altında öyle çok manalar var ki, beşerin veya melaikenin bu manaları ihata etmesi imkansızdır.

Cebrâîl ikinci bir kısım kelamı da lafzıyla değil manasıyla getiriyor. O, getirdiği manaları değişik ibarelerle inzal yetkisini sahibtir.

77 el-'Arâf, 203.

78 Yûnus, 15.

79 Menâhil, I, 42.

80 el-İtkân, I, 59.

81 A. g. e., a. y.

Görülüyor ki, Allahu Ta'âlâ, ümmete hafiflik olsun diye vahyini iki tarzda göndermiştir. Birisinin lafzıyla rivâyet etme mecburiyeti varken ötekisinin manasıyla rivâyet edlme ruhsatı vardır. Hadîs-i bilmana'nın rivâyetinin caiz olması bu noktadan illeri gelmektedir. Şayet Allah'ın bütün vahyi Kur'ântarzında olsaydı hıfz etme v. s. konusunda ümmete zorluk çıkardı. Eğer hepsi mana ile, yani Sünnet tarzında olsaydı m'uciz olmayacağı için tebdil ve tahriften emin olmayacaktı⁸².

ez-Zerkânî, el-Cuveynî'nin vahiyle ilgili taksiminin çok nefis olduğu belirtmekle birlikte şunları kaydetmektedir: "Ancak el-Cuveynî'nin "Cebrâîl Kur'ân dışındaki vahyin elfazında değişiklik yapma yetkisine sahiptir." şeklindeki kelamı akli bir ihtimale dayanmaktadır. Zirâ bu hususta hiçbir delile sahib değiliz"⁸³.

Elhasıl, bu konuda söylenebilecek son söz şudur: "Kur'ân ve hadîs-i kudsinin lafızları Allah'tan vahyedilmiştir. Hadîs-i nebeviyenin manaları Allah'tan, lafızları Rasûlüllah'tan gelmiştir"⁸⁴. Ancak Kur'ân mu'cizdir, kıraatiyle taabüd olunmaktadır v. s. Hadîs-i kudsi ise böyle hususiyetlerden yoksundur. Zirâ İcâz Kur'ân'ın lafızlarına mahsustur. Eğer Kur'ân'ı manasıyla söylemek caiz olsaydı tebdil ve tahrifa maruz kalacağı gibi teşri ve tenzilin aslından da şübhe edildirdi. Hadîs-i kudsi ve hadîs-i nebeviyenin lafızlarında 'icâz olmadığı için mana ile, yani Rasûlüllah'tan varid olmayan bir lafızla rivâyetleri caizdir. Allah Raûf ve Rahîm olduğundan Kur'ân'a verdiği bu hususiyetleri vahiy mahsulü hadîslere vermemiştir.

b- Vahyin Geliş Şekilleri:

Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi vahyi almak, tahammül etmek beşer takatının fevkinde bir olaydır. Ancak peğamberler Allah'ın havl ve kuvvetiyle bunda muvaffak olabiliyorlar.

Peyğamberler Allah'tan vahiy alan insanlardır. Kur'ân'da, Allah'ın beşerle (insanla) olan konuşmasının üç tarzda olabileceğine dikkat çekilmiştir.

Bu konudakii âyet şöyle: *وَمَا لِبَشَرٍ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِي بآذَنِهِ مَا يَشَاءُ* (karşılıklı) konuşmaz, ancak vahiy ile (kulunun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak), yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip dilediğini vahyeder. O, (yaratıkların vasıflarından) yücedir, hakimdir"⁸⁵.

Burada aklımıza hemen şöyle bir soru gelebiliyor: Acaba vahiy Allah'ın beşerle konuşması şekillerinden bir tanesi midir, yoksa vahiy, bu âyette bildirildiği gibi, sadece üç şekle mi munhasırdır?

Eğer vahiy, Allah'ın beşerle konuşması şekillerinden sadece bir tanesi

82 el-İtkân, I, 59.

83 Menâhil, I, 43.

84 Fazla bilgi için bakınız: Menâhil, I, 44; Sabûnî, et-Tibyân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, s. 44.

85 eş-Şûrâ, 51.

ise, öteki şekillere, yani perde arkasından ve melek vasıtasıyla yapılan konuşma şekillerine nasıl bir isim verilmelidir? Dikkat edilirse âyette vahiy lafzı hem mutlak vahiy hem de meleğin vahyi manasında kullanılmıştır. Şu halde birinci vahiy (الواحي) "illa vahyen" ikinci vahiyden (فيوحى بإذنه ما يشاء) farklı bir manada kullanılmış olabilir. Bu duruma göre âyet vahyin sadece üç ekide olabileceğine delalet ediyor, denebilir. Her ne kadar bazı islâm âlimleri değişik rivâyetlere bakarak vahyin yedi çeşidini saymışlarsa da mahiyet itibariyle üç şekil münhasır kaldığı görülmektedir. Şöyleki:

Yukarıda zikredilen (eş-Şûrâ, 51) âyetin dışında, vahyin geliş şekilleri hakkında malumat varen bir âyet yoktur. Ancak vahyin geliş şekilleri hakkında hadîsler mevcuttur:

a- Buhârî'nin hadîsinden de anlaşılacağı üzere vahyin ilk şekil Rasûlüllah'ın uykuda gördüğü sadık rüyalarıdır. Rasûlüllah, hadîsteki ifadesiyle, (الرؤيا الصادقة) "er-Rüya's-Sâdika" veya (الرؤيا الصالحة) "er-Rüya es-Saliha" diye tabir edilen bu rüyalara sonradan zuhur edecek olan hakikatmanı görüyordu. Hz. Âişe validemizin (أول ما بدأ رسول الله الوحي) "Rasûlüllah'a ilk gelen vahiy, uykuda gördüğü sadık rüyaları." şeklindeki rivâyetleri buna açık bir delildir⁸⁶.

Yalnız şu noktayı belirtmekte fayda vardır: Rasûlüllah'ın, Hira'da vahyi ilâhîyi almadan evvel de sadık rüyalarla vahye mazhar olduğu rivâyetten anlaşılmaktadır.

b- Vahyin ikinci şekli, Rasûlüllah uyanık halde iken, melek görümezsizin kalbine ilâhî, vahyin ilka edilmesidir. (أن روح القدس نثت في روعي ان نفساً) "Rûhu'l-Kudus, kalbine üflüyordu." rivâyeti bu şekle delalet ediyor⁸⁷.

c- Cebrâîl'in insan şekline girip Rasûlüllah'a vahiy getirmesidir. Rasûlüllah'a en çok kolay gelen vahiy şekli budur⁸⁸. Melek'in daha çok Sahabe'den Dihye'nin şekline girerek Rasûlüllah'ın yanına geldiği rivâyet edilmektedir⁸⁹.

d- Vahiy hazan çingirak sesine benzer bir sesle geliyordu. Rasûlüllah'a gelen en ağır vahiy şeklinin bu olduğu ve bu şeklin, tehdit ve va'd-i ilâhîyi tazammun eden âyetlere mahsus olduğu bildirilmektedir⁹⁰.

e- Cebrâîl bazan asıl heyetiyle görünüp emr-i ilâhîyi tabliğ ederdi. İbni Abbâs'ın bildirdiğine göre, Cebrâîl, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Zekeriyya ve

86 el-Buhârî, Sahih, I, 3.

87 Hadîs için bkz. İbn Mace, Ticârât, 2. Hadîs. Ayrıca bkz. Kurtubî, Tefsir, XVI, 53.

88 el-İtkân, I, 60.

89 Tefsir Usulü, s. 49.

90 el-Buhârî, I, 3; Tefsir Usulü, a. y.

Hız. Muhammed'in dışında hiçbir peygamber tarafından asıl heyetiyle grlmemiřtir⁹¹.

Cebrl'in bu şekilde (asıl heyetiyle) görünmesinin iki dafa vaki olduğu, bunlardan birisinin bisetin başlangıcında (Hira'da), diğerinin Mircta (sidretl-Münteha'da) meydana geldiği rivâyet edilmektedir⁹². Rasûlüllah Melek'le ilk dafa karşılaştığında dayanamayıp bayıldığı halde ikinci dafa hiç korkmamıřtır⁹³.

f- Rasûlüllah uyanık iken bizzat Cenab-ı Allah'la konuşması şeklinde vaki olan vahiy. Mirc gecesinde namazın vahyedilmesi ve Bakara Sresinin son  ayetinin inzalinin bu tarzda olduğu söylenmekte ise de, İmâm Suytf "Kur'ân'dan bir şeyin bu şekilde nazil olduğunu bilmiyorum." diyerek bu görüşü reddeder⁹⁴.

g- Vahy için zikredilen bir diğer şekle göre Melek, Rasûlüllah uykuda iken vahiy getiriyordu. Bazıları el-Kevser Sresinin bu yolla nazil olduğunu ileri sryorlar⁹⁵.

şimdi tekrar şr, 51. yete dönelim. yette dikkatle tefekkür edildiği zaman vahyin  şekle bağlı kaldığı görülecektir. şyleki:

yete göre Allah'ın bir beşerle konuşması  şekildedir:

a- Vahiy yoluyla, (لا وحي)

b-Perde arkasından, (أو من وراء حجاب)

c- Bir elçi vasitasıyla, (أو يرسل رسولا فيوحي بإذنه)

Burada dikkatimizi çeken husu, (a) ve (c) fıkralarında "vahiy" kelimesinin zikredilmesidir. Ancak (a)'da "vahiy" lafzı mutlak zikredilirken (c)'de bir elçi göndererek Allah'ın izniyle vahy ediyor. Birisi doğrudan doğruya bir vahiy diğeri melekle vasitasıyla yapılan bir vahiydir.

Aslında yette bildirilen  şekil de vahiydir. Ancak birinci kısmın "vahiy" lafzıyla edilmesi, ifade ettiği vahiy çeşidini daha iyi anlatması içindir. Çünkü ilham suretinde kalbe ilka edilen vahiy, def'aten vukua geldiği için "vahiy" lafzının âyette ona tahsis edilmesi daha uygundur⁹⁶.

Bazı müfessirler ise, (لا وحي) "illa vahyen" lafzıyla ifade edilen birinci kısmı "kalbe yapılan ilka" ile tefsir etmişlerdir. Bu ilka ister yakazada olsun ister uykuda olsun, farketmez. Yapılan tefsirlere göre bu ilka ilhamdan daha genel bir mana ifade eder. Mesela Hz. Mûsâ'nin annesine yapılan vahiy ilhamdır. Fakat Hz. İbrahim'e yapılan vahiy ilhamdan ziyade ilkadır. Mücahid'den nakledilen bir habere göre Zebr Dvd'a yakazada ilka

91 Kurtubî, Tefsir, XVI, 53

92 Tefsir Usulü, s. 49.

93 A. g. e., a. y.

94 el-İtkân, I, 60.

95 A. g. e., a. y., Tefsir Usulü, s. 50.

96 Farddin Râzî, Mefth'l-Ėayb, XXVII, 187.

edilmiştir, ilham değildir⁹⁷.

İkincisi; Allah kendi kelamını duyurur. Fakat beşer işittiği bu kelamın sahibini göremez. Hz. Mûsâ'nın mukalesi gibi. Allahu Ta'âlâ Hz. Âdem'i yaratmak istediği zaman meleklerle konuşmuştu⁹⁸. Bu mükalemede melekler Allah'ı görmüşlerdir. (أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ) "ev min varai hicâbin" ifadesi bu manaya delalet eder. Bu tabirle Cenab-ı Allah, perde arkasında bazı has benreleriyle konuşan sultana benzetilmiştir⁹⁹.

Üçüncüsü; peğamperimizin ğalib hallerinde görüldüğü gibi Allah'ın kendisine Melek göndermesidir. Bu Melek Allah'ın izniyle o peygambere vahyeder.

Görüldüğü gibi birinci kısımdaki vahiyde (إِلَّا وَحِيًّا) Melek'in fonksiyonu yoktur. Şu halde sadık rüyada veya yakazada gelen vahiyde birinci kısma giriyor (إِلَّا وَحِيًّا).

Çingirak sesine benzer bir sesle gelmesi veya Rasûlüllah'ın uyanık iken bizzat Allah'la görüşmesi şeklindeki vahiyler ikinci kısma giriyor أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ).

Cebrâil'in asıl heyetiyle görünmesi veya Rasûlüllah'a uyku halinde vahiy getirmesi üçüncü kısma giriyor (أَوْ يَرْسُلُ رَسُولًا فَيُوحِي بِلَاذْنِهِ).

4-VAHYİ GETİREN MELEK

Bilindiği gibi Kur'ân parça parça (müneccemen) nazil olmuştur. Bir melek vasıtasıyla nazil olduğuna göre bu meleğin dafalarca (yirmi üç küsur sene) Rasûlüllah'la müşerref olması kaçınılmazdır. Bu melek kimdir? Vasıfları nelerdir?

Rasûlüllah'a ilk vahiy getiren bu melek Buhârî'nin rivâyetinde "en-Nâmûsu'l-Ekber" (büyük namus) şeklinde ifade edilmiştir: Namus melek demektir. Bu melek Allah'ın vahyini Peğamber'e getirmekteydi. Rivâyette yeralan bir diğer kayda göre Hz. Mûsâ'ya vahiy getiren melek ile Rasûlüllah'a vahiy getiren melek aynıdır¹⁰⁰.

Kur'ân, Hz. Peyğamber'e vahiy getirmekle yükümlü bulunan bu meleği "Rûhu'l-Emîn" diye isimlendirir¹⁰¹. Bir diğer âyette aynı melek "Rûhu'l-Kudus" diye adlandırılmıştır¹⁰². Kur'ân'ı indirmekle görevli olan bu Melek'in

97 el-Keşşâf, IV, 233; Alusî, Tefsir, XXV, 54.

98 el-Bakara, 30-31.

99 Alusî, Tefsir, XXV, 55.

100 el-Buhârî, Sahîh, I, 3.

101 eş-Şu'arâ, 193. Ayrıca et-Tekvîr, 21.

102 el-Bakara, 87, 253; el-Mâide, 110; en-Nahl, 102.

özel adı "Cebrâîl" veya "Cibrîl"dir. Kur'ân'da ikinci şekli geçmektedir¹⁰³.

Görülüyor ki, Hz. Muhammed'e ve O'ndan önceki peygamberlere vahiy getiren meleğin Cebrâîl olduğu âyet ve hadîsin nassıyla sabittir. Rûhu'l-Emîn, Rûhu'l-Kudus ve Namus-i Ekber isimleriyle de bilinen bu Melek daha çok "Cebrâîl" isimyle bilinmektedir.

Hiç şübhesiz Rasûlullah'ın Cebrâîl'le çok tatlı hatıraları olmuştur. Herşeyden evvel 23 küsur yıl gibi uzun bir zaman içinde Rasûlülfah'la görüşmüştür. Hatta her Ramazan'da Rasûlullah'ın yanına gelerek O'na nazil Kur'ân'ı talim ediyordu¹⁰⁴. Bazan Rasûlullah okuyor Cebrâîl dinliyordu, bazen de Cebrâîl okuyor Rasûlullah dinliyordu. Hatta vefatından önce, Cebrâîl Ramazan'da iki defa gelip ders verdi. Rasûlullah Cebrâîl'in bir ayda iki defa nuzulünden ecelinin yaklaştığını anlamıştı¹⁰⁵.

Daha evvel de ifade edildiği gibi vahyin talakkisi ağır bir keyfiyettir. Rasûlullah Kur'ân'ı hıfz etme endişesiyle Cebrâîl'in arkasından okuyordu.

Allah Cebrâîl okurken Rasûlullah'ın sukutünü emretti. *ولا تجعل بالقرآن من*

قبل أن يقضى إليك وحيه وقل (...

*"Sana vahyedilmesi henz tamamlanmadan Kur'ân'ı okumaya kalka; Rabbim! İlmimi arttır, de."*¹⁰⁶ âyeti bu hususu ifade etmektedir. Bir başka âyette Allahu Ta'âlâ Kur'ân'ı Rasûl'ünün

kalbinde cemededeğini tekeffül etmiştir. *لا تحرك به لسانك لتعجل إن علينا*

"Ey Muhammed, Onu tekrarlamak için dilini depretme. Onu

*senin kalbinde toplama ve okutmak bize aittir"*¹⁰⁷.

Bu noktadan, düşürülürse ve Rasûlullah ile melek arasındaki bu sıkı alaka gözönüne alınna Cebrâîl'in en çok görmek istediği kimse Rasûlullah olduğu gibi, Rasûlullah'ın da en çok görmek istediği zat yine Cebrâîl'dir.

5-KUR'ÂN'IN PARÇA PARÇA NUZULÜ

Kur'ân'ın parça parça nazil olduğunu bizzat kur'ân haber veriyor.

(وقرأنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث) "Onu bir Kur'ân olarak âyet âyet ayırdık ki, onu insanlara dura dura okuyasan, ve onu parça parça indirdik"¹⁰⁸.

Rivâyete göre Kur'ân'ın sabah akşam nazil olduğunu gören bazı müşrik ve yahûdiler Kur'ân'ın parça parça nuzulünü bahane ederek Rasûlullah'ı ayıplamak istemişlerdi. Allahu Te'âlâ bunlara cevaben şöyle buyurdu: *وقال*

103 el-Bakara, 97, 98; et-Tahrîm, 4.

104 el-Buhârî, *Kitâbu'l-Fadâil*, 7. hadîs; İbni Hanbel, *Müsned*, I, 231.

105 İbni Hanbel, *Müsned*, I, 231.

106 TâHâ, 114.

107 el-Kiyâme, 16-17.

108 el-İsrâ', 106.

الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة كذلك لنثبت به فؤادك
(... dafada indirilmele değil miydi?" dediler. Biz onunla senin kalbini
sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır
okuduk"¹⁰⁹.

Kur'ân'ın bu cevabından iki şey anlaşılmaktadır. Birisi Kur'ân'ın parça
parça nazil olması, diğeri de ondan evvelki semâvî kitabların defâten nazil
olmalarıdır. Çünkü Allahu Ta'âlâ, kafirlerin eski semâvî kitabların defâten
nazil olduğu yolundaki iddialarını tekzib etmemiş, Kur'ân'ın parça parça nazil
oluşunun hikmetlerini zikretmiştir. Şayet değer semâvî kitablar da Kur'ân gibi
parça parça nazil olmuş olsaydı Kur'ân onları tekzib ederdi.

Kur'ân'ın parça parça nazil olmasında birçok hikmetler vardır. Bu
hikmetleri şöylece özetlemek mümkündür:

a- Müşriklerin eziyetleri karşısında Rasûlüllah'ın kalbini takviye etmek"¹¹⁰.
Bu husus bizzat Kur'ân'dan anlaşılmaktadır. Biraz önce de ifade edildiği gibi
müşrikler ve yahûdiler, Kur'ân'ın parça parça indirilmesini ayıplamışlardı.
Kur'ân-i Kerim (لنثبت به فؤادك) diyerek, Rasûlüllah'ın kalbini takviye
etmek için parça parça nuzulün hikmetini bildiriyor. Filhakika, düşmanların eza
ve cefaları karşısında Peyğamber'in kalbini teyid ve takviye etmek
icabediordu. Bazen düşmanların eziyetleri artınca, Rasûlüllah'ı teseli makadiyle
âyetler nazil oluyordu.

Bu teselli bazen geçmiş peyğamberlerin hayatlarından sahneler zikretmek
suretiyle yapılıyordu. "Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlanmalarına
ve eziyet edilmelerine sabrettiler. Nihayet onlara yardımımız yetişti."¹¹¹ mealinde
(ولقد كذبت رسل من قبلك فصبروا على ما كذبوا وأذوا حتى أتاهم
"O halde sen de, (فاصبر كما صبر أولوا العزم من الرسل) ve (âyeti (نصرنا)
peyğamberlerden azim ve irade sahiblerinin sabrettikleri gibi sabret."¹¹² âyeti ile
(... Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen
gözümüzün önündesin."¹¹³ âyeti bu hususu açıkça göstermektedir.

Öteyandan Allahu Ta'âlâ Kur'ân'da geçmiş peyğamberin kıssalarının
zikrediliş sebeplerini şöyle açıklamaktadır: وكلا نقص عليك من أنباء الرسل
Peyğamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak herşeyi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve

109 el-Furkân, 32.

110 el-İthân, I, 59.

111 el-En'âm, 34.

112 el-Ahkâf, 35.

113 et-Tûr, 48.

insanlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir."¹¹⁴ Bu Kur'an'ın parça parça nazil oluş hikmetlerinden bir başkasıdır.

Teselli bazen de Rasûlüllah'a zafer vadetmek suretiyle yapılmıştır. (ولقد سبقتم كلمتنا لعبادنا المرسلين أنهم لهم المنصورون وأن جندنا ...) "Gönderilen peygamber kullarımıza şu sözümüz geçmişti: "mutlaka kendilerine yardım edilecektir ve galip gelecek ile (وینصرك الله نصراً عزيزاً ...) "ve Allah sana şanlı bir zafer versin."¹¹⁵ âyeti bu manadaki teselliye açık delildir.

Teselli bazen de düşmanların hizmete uğrayacaklarını bildirmek suretiyle yapıyordu. Buna (سيهزم الجمع ويولون الدبر) "O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardı."¹¹⁶ âyeti ile (قل للذين كفروا شغلبيون وتحشرون ...) "İnkâr edenlere söyle: Yenileceksiniz ve Cehennemde sürükleneceksiniz. Orası ne kötü döşektir."¹¹⁷ âyeti delalet etmektedir. Bu hususla ilgili olarak Kur'an'da birçok âyet vardır. Bu âyetler Rasûlüllah'la mücadele eden düşmanların mağlubiyetlerini müjdeliyerek Rasûlüllah'ın gönlünü hoş tutuyordu.

Esasen vahyin arada bir tazelenmesi, Rasûlüllah'ın, en emin bir arkadaşı olan Cebrâîl'le arasına görüşmesi, nazil olan âyetlerde mü'minlere müjde, kafirlere ise mağlubiyet bildirilmesi, Rasûlüllah'ın kalbinin takviyesi açısından şüphe götürmez hakikatlerdir. Bunu inkar etmek imkansızdır. Rasûlüllah'ın Allah tarafından kasden gönderildiği ve O'nun tarafından korunduğu bunlarla ortaya çıkıyordu.

b- Rasûlüllah'a lutuf muamele etmek (إنا سنلقي عليك قولاً ثقیلاً) âyetinin gösterdiği gibi Kur'an oldukça ağır, tahammülü zor mu'ciz bir kelimedir. Bu ilâhî kelimeler öyle bir vakar, heybet ve celal taşıyor ki, dağlara nazil olduğu takdirde, dağların haşyet ve heybetten parçalanacağı Kur'an tarafından ifade edilmektedir¹¹⁸.

Bu durum gözünde bulundurulduğu zaman Rasûlüllah'ın kalbi ince bir kalbin, bütün Kur'an'ı bir defada alabilmesinin ne kadar zor olacağı anlaşılacaktır¹¹⁹. Nitekim Hz. Âişe Rasûlüllah'ın nuzul anında maruz kaldığı haletleri anlatırken şöyle der: "Vahiy esnasında en soğuk günlerde bile alın terler, nefes alırken öğültüye benzer bir ses çıkarırdı"¹²⁰.

114 Hüd, 120.

115 el-Fetih, 3.

116 el-Kamer, 45.

117 Âl-i İmrân, 12.

118 el-Haşir, 21.

119 Bu konuda fazla bilgi için bakınız: es-Sâbü'nî, et-Tibyân fî Ulûmî'l-Kur'ân, s. 34 ve devamı.

120 Rivâyet için bkz. el-Buhârî, Sahih, I, 2-4.

c- Şer'î hükümlerde tedrice riayet etmek:

Malum olduğu gibi Kur'ân için öncelikle önemli olan, insanları şirkten kurtarmak, kalpleri iman nuruyla diriltmektedir. Allah ve Rasûlü'nün sevgisini, âhiret gününe inanmayı telkin etmektir. Bu merhaleden sonra imanın temellerini tesbit etmeye başlamış, birinci olarak da hicretten evvel, bütün ibadetlerin fihristi olan namazı emretmiştir. Hicretin ikinci ve üçüncü senelerinde orucu ve zkatı farz kılmıştır. Altıncı hicri yılda Haccı emretmiştir. Kaza evvela insanları kebairi işlemekten nehyetmiş, ancak alışık oldukları bazı şeylerin yasaklanmasında tedrice riayet etmiştir. Bu tedric meslesini bir misal ile izah edelim:

Bilindiği gibi içki arablar arasında hastalık derecesinde yaygın olan bir alışkanlıktı. Kur'ân, ribanın yasaklanmasında olduğu gibi içkiyi de dört merhalede yasaklamıştır. Zirâ su içer gibi içki içen bir toplumu alışkanlıklarından vazgeçirmik pek de kolay olmuyor. Bu yüzden Kur'ân ilk olarak dolaylı bir yoldan içkiden nefret ettirmiş. Önce şu âyet inmiş: **ومن**

ثمرات النخيل والأعناب تتخذون منه سكراً ورزقاً حسناً "Hurma ağaçlarının meyvalarından ve üzümlerden de içki ve güzel rızık elde edersiniz. Şübhesiz bunda aklını kullanan bir toplum için işaret vardır"¹²¹.

Allah bu âyette, iki ağacı nimet olarak verdiğini beyan ederek o iki ağaca dikkat çekiyor. Üzüm ve hurma ağacı ... İnsanların bu iki ağaçtan içki ve yiyecek elde ettiklerini ifade eden Kur'ân, yiyecekleri "güzel rızık" tabiriyle medhederken, içkiyi "insan aklını giderici" manasına gelen "sekr" lafzıyla ifade etmiştir. Akıl sahibi olan henkes içkinin kötü bir şey olduğunu böylece anlar. Çünkü akıl gidericidir¹²².

Kur'ân ikinci merhalede içkinin zarar ve menfaatlerinden bahsetmiştir **(يسألونك عن الخمر والميسر قل فيهما إثم كثير ومنافع للناس وإثمهما أكبر ...)** "Şarâ şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: "O ikisinde büyük günah vardır. İnsanlara bazı menfaatları varsa da günahları menfaatlerden büyüktür"¹²³. Bu âyet öncelikle içki ve kumarın büyük zararlarına dikkat çekmiştir. Ancak buradaki menfaatten maksad insanların ticaretinden elde ettikleri karlardır. Keza kumarın da zahiri bir faydası vardır. Masa başında kazanan bir insanın geçici bir kar sağladığı bilinmektedir. Medfneliler içkiyi Şamdan alıp Hicaz bölgesinde satıyorlardı. Bu satıştan elbetteki bir kar elde ediyorlardı. Böylece Kur'ân içkinin zararlarını beyan etmekle nefret ettirmiştir. Fakat kesin bir şekilde yasaklamamıştır.

Az önce zikrettiğimiz âyetin sebab-i nuzulünde nakledilen bir rivâyete göre içlerinde Ömer b. Hattâb'ın da bulunduğu bir gurub sahabe Rasûlüllah'ın

121 en-Nahl, 67.

122 Sâbûnî, et-Tibyân, s. 35 vd. Ayrıca bkz. Sâbûnî, Revâi'ul-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, I, 272; Kurtubî, Tefsîr, X, 128; Alusî, Tefsîr, XIV, 180.

123 el-Bakara, 219.

yanına gelerek, içkinin akıl giderici, mala zarar verici gibi zararlarından sözetmişler ve bu husustaki hüküm ne olacağını sormuşlardır. Âyet bu sual üzerine nazil olmuştur¹²⁴.

Üçüncü merhalede içki kısmı bir şekilde yasaklanmıştır. (يا أيها الذين امنوا لا تقربوا الصلاة وأنتم سكارى حتى تعلمون ما) "Ey insanlar! Sarhoşken namaza yaklaşmayın ki, ne dediğinizi bilesiniz."¹²⁵ âyetiyle, ne dediğini bilmeyecek kadar sarhoş olanların namaza durmaları yasaklanmıştır. Bunun üzerine müslümanlar içki içimini iyice azalttılar. Çünkü sadece içiyorlardı. Âyetin sebab-i nuzulü olarak bilinen rivâyete göre Hz. Ali şöyle der: "Abdürrahman b. 'Avf bir ziyafet vererek bazı sahabileri davet etti. Ziyafette o kadar içki içtik ki, aklımız karıştı. Namaz vakti gelince beni imamete geçirdiler. Namazda el-Kâfirün Sûresini okurken (أعبد ما تعبدون) "Sizin ibadet ettiğinize ibadet ediyorum" şeklinde okudum. Âyet bunun üzerine nazil oldu"¹²⁶.

Dördüncü merhalede içki tamamen yasaklanmıştır. Konuyla ilgili âyette (إنما الخمر والميسر ... رجس من عمل الشيطان) "Ey İman edenler! şarab, kumar, dikili, taşlar ... şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçın ki kurtulusa eresiniz"¹²⁷.

d- Kur'ân'ın hıfzını kolaylaştırmak: Bilindiği gibi Arablar ümmi insanlardı. (هو الذي بعث في الأميين رسولا ...) "Odur ki, ümmiler içinde kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan ..."¹²⁸ âyeti bunu göstermektedir. Ayrıca Rasûlüllah'ın kendisi de ümmiydi. "Onlar ki, elçiye, o ümmi peygambere uyarlar..."¹²⁹ mealindeki الذين يتبعون الرسول النبي) ... الأمي âyeti buna delildir.

Kur'ân toptan indirilmiş olsaydı hıfzı çok zor olurdu. Ümmi olanlar daha çok hafızalarına itimad ettikleri için, hıfz etmek onları açısından çok mühim bir meseleydi. Okuma yazma bilenler az olduğu için yazı malzemesi de bol değildi.

e- Hadîsleri anında murakabe altında tutma:

Hata işlendiği zaman müdahale etmek ibrete vasile olmak bakımından daha çok irşad edicidir. Müslümanlar yeni bir hadiseyle karşılaşında, Kur'ân o hadiseyi müslümanlar açısından en münasib olarak aydınlatıcı bir şekilde nazil oluyordu. Bir başka ifadeyle, müslümanların hatalarını düzeltici mahiyette âyetler nazil oluyordu.

124 İbnu Kesîr, Tefsîr, I, 255; Kurtubî, Tefsîr, III, 57.

125 en-Nisâ, 43.

126 İbnu Kesîr, Tefsîr, I, 500.

127 el-Mâide, 90.

128 ec-Cum'a, 2.

129 el-Arâf, 157.

Mesala Huneyn gazvesinde müslümanlar sayılarının çoğaldığını ve sayı yönünden müşriklere üstünlük sağladıklarını görünce "Bugün azlıktan dolayı mağlub olmayacağız." diyerek gurura kapıldılar. Neticede ise hizmete uğrayıp kınıldılar¹³⁰. Kur'ân müslümanların o zamanki halet-i ruhiyelerini ve bunun neticesi şöyle dile getirir: **وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتَكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ** "Huneyn gününde de yardım etmişti. Hani o gün çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti, nihayet arkanızı dönüp kaçmıştınız"¹³¹. Eğer Kur'ân bir dafada nazil olsaydı hataya anında müdahale etme imkanı olmazdı. Keza Bedir esirlerinden fidye alma hususunda hata yapılmış, fakat nazil olan âyetler müslümanları uyarmıştır¹³².

NETİCE

Kur'ân Allah'ın kelimadır. Binaenaleyh münzelnaleyh olan Hz. Muhammed'in veya bir başkasının sözü olamaz. Çünkü Kur'ân mu'ciz bir kelimadır, meydandadır. İsteyen herkes Onun 'icazını görebilir. Rasûlüllah'ın devrinde arab dili ve edebiyatı, üslup ve hitabetteki cezalet yönünden zirveye ulaşmış bulunuyordu. İşte Kur'ân böyle bir dönemde vahyedilmiştir. Kur'ân'ın bu sahadaki üstünlüğünü anlamak için, ilk nazil olduğu günden bugüne kadar benzeri bir kitabın telif edilmemiş olmasını düşünmek kafirdir. Kur'ân bu açıdan Rasûlüllah'ın da en büyük mu'cizesi oluyor.

Kur'ân benzerinin getirilmesi hususunda asırlardanberi meydan okmaktadır. "De ki: "Andolsun, eğer ins ve cin şu Kur'ân'ın bir benzerini getiremezler."¹³³ âyet-i Kerîmesi meydan okuma konusunda açıktır. Daha sonraki zamanlarda bir sûrenin benzerinin getirilmesi hususunda çağrı yapılmıştır. "Yoksa, onu uydurdu mu, diyorlar. De ki, "Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin."¹³⁴ şeklinde tahaddi (meydan okuma) yapıyor.

Kur'ân daha sonraları hasımlarının damarına dokundurarak, Kur'ân'ın benzerinin getirilmediği takdirde en ağır azaba mustahak oluncağını tehditvari bir şekilde ilân ediyor¹³⁵. Bu âyetler karşısında Kur'ân'ın hasımları mağlubiyetlerini kabul etmişlerdir. Zirâ onlar iki durumla karşı karşıya bulunuyorlardı. Ya bir sûrenin benzerini getirip Kur'ân'ı susturacaklardı, veya Kur'ân'ın tercümanı olan Rasûlüllah'ı kılıçla susturacaklardı. Vakti müşrikler Kur'ân'ın bir tek âyetinin benzerini bile getirememişlerdir. Buna karşılık

130 İbnu Kesîr, II, 343.

131 et-Tevbe, 25.

132 el-Enfâl, 67.

133 el-İsrâ', 88.

134 Hûd, 14.

135 Konu kakkında bkz. el-Bakara, 23, 24.

mallarını ve canlarını ortaya koyup kılıçla karşı koymayı tercih etmişlerdir. İkinci şıkkı tercih etmeleri birinci şıkkın imkansızlığına delildir.

Durum böyle olunca Vahyi getiren Cebrâîl sadece bir vasıtaadır. Kur'ân lafızlarının Cebrâîl'e veya Hz. Muhammed'e ait olduğu, manasının ise Allah'tan geldiği yolundaki görüşler ilim ehlinin ittifakiyle batıldır. Aksi takdirde Kur'ân'ın mu'ciz olması imkansızdır. (حتى يسمع كلام الله) "Ve eğer ortak koşanlardan biri eman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin."¹³⁶ âyeti gösteriyor ki, kelimeler lafız ve manasıyla Allah'a aittir.

Ve minellahi't-Tevfik

BİBLİYOGRAFYA

- Alusî, Şihâbüddîn Mahmûd, **Rûhu'l-M'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'al-Mesânî**, Beyrut, tarihsiz.
- Alwaye Dr. Mohaddin, **The Authenticity of The Holy Kur'an**, Majallatü'l-Ezher, el-Kahire, 1974.
- Beydavî, Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer, **Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil**, İstanbul, 1926.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, **el-Câmi'us-Sahîh**, İstanbul, 1981.
- Cerrahoğlu İsmail (Prof. Dr.), **Tefsir Usulü**, Ankara, 1979.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, **el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrut, tarihsiz.
- İbni Hanbel, **el-Müsned**, Beyrut, tarihsiz.
- İbni Kesîr, Ebu'l-Feda İsmâîl, **Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm**, Beyrut, 1969.
- İbnu Maceh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, **Sünen**, İstanbul 1981.
- İbni Manzûr, Ebu'l-Fadl, Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrimî, **Lisânu'l-'Arab**, Beyrut, 1968.
- el-İsfahânî, Rağîb, **Müfredâtü'l-Kur'ân**, İstanbul, 1986.
- er-Râzî, Fahrüddîn, **Mefâtihü'l-Gayb**, Tahran (ofset), tarihsiz.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Dımaşk, 1981.
- es-Suyûtî, Celalüddîn, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır, 1978.
- ez-Zemehşerî, Ebu'l-Kâsım, Mahmûd, **el-Keşşaf 'an Hakâiki't-Te'vil**, Tahran, tarihsiz.
- ez-Zerkânî, Abdulazîm, **Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır, tarihsiz.